TASVIRIY SAN'AT – SAMARQAND TARIXINING VIZUAL GUVOHI: MUZEY FONDIDAGI ASARLARNI TARIXIY MANBA SIFATIDA TAHLIL QILISH USULLARI VA AHAMIYATI (XIX ASR OXIRI – XX ASR BIRINCHI YARMI)

RUSTAMOV SHAMSIDDIN SALOHIDDIN O'G'LI

Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi, Arxeologiya bo'limi xodimi.

e-mail: r_shamsiddin@mail.ru

Tel: +99890 604-98-88

ORCID:0009-0007-7283-2649

Рустамов Шамсиддин Салохиддин угли

Сотрудник Управления археологии Агентства культурного наследия Республики Узбекистан.

Rustamov Shamsiddin Salokhiddin ugli

Employee of the Archaeology Department of the Agency for Cultural Heritage of the Republic of Uzbekistan.

Annotatsiya. Tezisda "Samarqand" davlat muzey-qo'riqxonasi fondlarida saqlanayotgan tasviriy san'at asarlarining XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi Samarqand tarixini o'rganishdagi o'rni va ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. Asarlar me'moriy va tabiiy qiyofani, etnografik va ijtimoiy hayotni, madaniy xilma-xillikni aks ettiruvchi manba sifatida ko'rib chiqiladi. Kompozitsion va ikonografik tahlil hamda me'moriy obidalarning o'zgarishini o'rganish usullari asoslanadi, manbaning subyektivligi va uni arxiv hujjatlari bilan solishtirish zarurati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi, "Samarqand" davlat

muzey-qo‘riqxonasi, tasviriy san’at, me’moriy obidalar, bozor, kompozitsion tahlil, ikonografik tahlil, madaniy meros obyekti.

Kirish

Tasviriy san’at insoniyat tarixining turli davrlaridagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy va iqtisodiy jarayonlarni aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmidagi Samarqand aholisining hayoti, bu davrdagi ayrim madaniy va tarixiy voqealar tasviriy san’at asarlarida o‘z ifodasini topgan. Ushbu davr Samarqand tarixida Rossiya imperiyasi tomonidan zabt etilishi, madaniy modernizatsiya va xalqaro madaniy almashinuv jarayonlari bilan ajralib turadi. Shu sababli bu davr san’at asarlarini tahlil qilish faqat madaniyat tarixini emas, shahar rivojlanishining turli jihatlarini ham o‘rganish imkonini beradi.

Tasviriy san’atning boshqa vizual manbalardan farqi shundaki, unda tasvir rassomning ko‘zi orqali tanlanadi, tartibga solinadi va talqin etiladi. Fotosurat kadrni tanlaydi, rassom esa butun kompozitsiyani yaratadi. Bu ham asarning kuchi (rassom muhim deb bilgan jihatlar ta’kidlanadi), ham cheklovi (rassomning qarashi tasvirga singib ketadi). Shuning uchun tasviriy san’atni tarixiy manba sifatida qo‘llash maxsus tahlil usullarini talab qiladi.

Tasviriy san’at asarlarining Samarqand tarixini o‘rganishdagi roli bir necha omil bilan belgilanadi. Birinchidan, XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmida rassomlar yaratgan asarlar shaharning me’moriy yodgorliklari va ijtimoiy hayotini tasvirlashda tarixiy manba sifatida qimmatli. Masalan, V.V. Vereshchagin, P.P. Benkov va boshqa rassomlarning ishlari Samarqandning XIX asrdagi qiyofasini tasvirlashda muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, Samarqandning o‘ziga xos tabiati va madaniy merosini tasviriy san’at orqali o‘rganish shaharning xalqaro madaniy muloqotlardagi o‘rnini aniqlashga yordam beradi [8]. Uchinchidan, o‘sha davrda yashagan mahalliy rassomlar yaratgan asarlar Samarqand aholisining turmush tarzi, urf-odatlari va iqtisodiy jarayonlarini aks ettiruvchi qimmatli ma’lumot manbaidir.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, tasviriy san’at asarlarining Samarqand tarixini o‘rganishdagi ahamiyati hanuz yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi tasviriy san’at asarlarining tarixiy ma’lumot berishdagi ahamiyatini aniqlash va ularning Samarqand tarixi haqidagi tasavvurlarni kengaytirishga xizmat qilishini ko‘rsatishdir. Quyidagi vazifalar belgilandi:

1. muzey fondidagi tasviriy san’at asarlarining manbalar tizimidagi o‘rnini aniqlash;

2. asarlarni me’moriy va tabiiy qiyofa, etnografik hayot, ijtimoiy hayot va madaniy xilma-xillik yo‘nalishlari bo‘yicha tahlil qilish;

3. tasviriy san’atni tarixiy manba sifatida o‘rganish usullarini asoslash;

4. manbaning cheklovlarini ko‘rsatish va ularni bartaraf etish yo‘lini belgilash.

Manbalar tahlili va metodologiya

Fond va uning tarkibi. 2024-yil dekabr holatiga “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasi fondida 238 320 ta muzey ashyosi saqlanadi. Shulardan tasviriy san’atning turli janrlariga oid asarlar soni 5645 tani tashkil qiladi [10]. Bu fondning taxminan 2,4 foizi. Ulush kichik ko‘rinsa-da, 5645 ta asar alohida ilmiy tadqiqot uchun yetarli katta toplamdir. Fondda saqlanayotgan, o‘sha davr mualliflari qalamiga mansub asarlarning ko‘pchiligi Samarqand hududi tarixi haqida ma’lumot olishda muhim ahamiyatga ega. Asarlar muzeyning tasviriy san’at katalogida tizimlashtirilgan [7].

Tahlil qilingan asarlar. Tezisda tahlil uchun tanlangan ayrim asarlar 1-jadvalda keltirilgan. Ular tasvirlangan mavzu bo‘yicha turli yo‘nalishlarni (shahar manzarasi, me’moriy yodgorlik, qishloq va tabiat, ijodiy muhit, marosim) qamrab oladi.

Muallif	Asar	Asosiy mavzu
P.P. Benkov	Eski Samarqand	Shahar manzarasi
L.L. Bure	Sherdor (1913-yil)	Me’moriy yodgorlik
A.N. Volkov	Qishloq manzarasi	Qishloq hayoti va landshaft
P.P. Benkov	Shohi Zindadagi rassomlar	Yodgorlik muhiti va ijodkorlar
A.N. Volkov	To‘y	Marosim va ijtimoiy hayot

1-jadval. Tahlil qilingan tasviriy san’at asarlari

Bundan tashqari, V.V. Vereshchagin, N. Karazin, L.D. Rozenberg, N.K. Roerix va boshqa rassomlar ishlari ham tahlilga jalb qilindi [4, 9].

Yordamchi manbalar. Tasviriy san’at asarlari yolg‘iz holda emas, boshqa manbalar bilan birgalikda o‘rganildi. XIX asr oxiri – XX asr boshi Samarqand tarixiga oid arxiv hujjatlari, jumladan rasmiy hujjatlar va shahar xaritalari tasviriy san’atda aks etgan obyektlarning tarixini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi [7]. V.V. Bartold va boshqa olimlarning asarlari Samarqandning madaniy tarixini o‘rganishda nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [1]. Ijtimoiy-iqtisodiy kontekstni aniqlash uchun Samarqand tarixiga oid tadqiqotlardan foydalanildi [6, 11], tasviriy san’at tarixi va tarixshunoslik masalalari esa maxsus asarlarda yoritilgan [5, 12].

Tadqiqot usullari. Tasviriy san’atni tarixiy manba sifatida o‘rganishda quyidagi tahlil usullari qo‘llanildi:

1. Kompozitsion tahlil usuli. Asardagi elementlarning joylashuvi va ularning o‘zaro muvofiqligi orqali rassom qanday tarixiy voqea yoki holatni aks ettirishga harakat qilgani aniqlanadi.

2. Ikonografik tahlil usuli. Asardagi ramz va belgilarni tadqiq qilish orqali ular ortidagi tarixiy va madaniy ma’nolar aniqlanadi. Masalan, masjid va minoralar tasviri ularning tarixiy ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

3. Binolar va me’moriy obidalarning o‘zgarishini o‘rganish usuli. Tasviriy san’at orqali Samarqand me’moriy obidalarining vaqt o‘tishi bilan o‘zgargani yoki qayta tiklangani kuzatiladi.

Bu uch usulga qo‘shimcha ravishda manba tanqidi uchun quyidagi savollar tavsiya etiladi (bular tadqiqotchi tomonidan taklif qilinadi). Asar muallifi kim va u qanday maqsadda ijod qilgan, asar qachon va qayerda yaratilgan, tasvir realistik talqin qilinganmi yoki idealizatsiya qilinganmi, asar muzey fondiga qanday kelib tushgan, tasvirdagi tafsilotlar arxiv hujjatlari, shahar xaritalari va boshqa vizual manbalarga mos keladimi.

Natijalar va muhokama

1. Me’moriy va tabiiy qiyofani aks ettirishdagi ahamiyati. XIX asr oxiri va XX asr boshida rus rassomlari yaratgan ishlarda Samarqandning me’moriy obidalari, bozor maydonlari va turmush tarzi tasvirlangan. Registon ansambli, Shohi Zinda majmuasi, Bibixonim masjidi va Ulug‘bek rasadxonasi kabi yodgorliklar ko‘plab rassomlar asarlarida o‘z ifodasini topgan. Bu asarlar yodgorliklarning faqat tashqi ko‘rinishini emas, ularning tarixiy kontekstini va rassom ko‘rgan davrdagi holatini ham aks ettiradi.

Registonning turli davrlardagi tasvirlari undagi o‘zgarishlar tarixini o‘rganishda muhim manbadir. L.L. Bure va V.V. Vereshchaginning ishlari Registonni XIX asrdagi holatda tasvirlagan bo‘lsa [4], P.P. Benkov chizmalarida uning keyingi davrdagi tiklanish holatlari aks ettirilgan [2, 3]. L.L. Burening 1913-yilda yaratilgan “Sherdor” asari esa madrasaning o‘sha yildagi ko‘rinishini qayd etadi. Bu yerda tasviriy san’at tarixiy manba sifatida xronologik qator hosil qiladi: bir obyektning turli rassomlar va turli yillardagi tasvirlari uning qanday o‘zgargani haqida ketma-ket dalil beradi. Biroq har bir tasvir rassom talqinidan o‘tgani uchun, bu qatorni boshqa manbalar bilan tekshirish zarur.

Shohi Zinda majmuasi bezakli mozaikalari va maqbaralari bilan rassomlarning alohida e’tiborini tortgan. Majmuani aks ettiruvchi asarlar o‘sha davr madaniy urf-odatlarini, yodgorlik atrofidagi hayotni o‘rganish imkonini beradi. Masalan, P.P. Benkovning “Shohi Zindadagi rassomlar” asari yodgorlik muhitida ijodkorlarning ishlayotganini ko‘rsatadi. Bu yodgorlikning nafaqat obida, balki jonli madaniy makon bo‘lganining vizual dalilidir.

Samarqand faqat me’moriy yodgorliklari bilan emas, tabiiy go‘zalligi bilan ham mashhur. Ko‘pgina rassomlar Samarqand tabiatini tog‘lar, bog‘lar va suv havzalari manzaralarini asarlarida tasvirlagan. Bu asarlar orqali hududning ekologik tarixi va tabiiy landshaftidagi ayrim o‘zgarishlarni kuzatish mumkin. Samarqanddagi bog‘lar va kanallar rassomlar uchun muhim ilhom manbai bo‘lgan. A.N. Volkov va N.K. Roerixning Samarqand manzaralarini aks ettiruvchi ishlari hududning tabiiy, qishloq va shaharsozlik ko‘rinishi haqida qimmatli ma’lumot beradi [9]. Volkovning “Qishloq manzarasi” asari qishloq va shahar o‘rtasidagi

bog‘liqlikni, shahar atrofi landshaftini o‘rganishda ahamiyatli. Samarqandni o‘rab turgan tog‘larning tasvirlari esa hududning tabiiy resurslari va aholi hayotiga ta’sirini qisman tahlil qilishga imkon beradi. Bunday ma’lumot yozma hujjatlarda odatda qisqa ifodalanadi, rassom asarida esa landshaft yaxlit manzara sifatida namoyon bo‘ladi.

2. Madaniy va etnografik manba sifatidagi ahamiyati. Tasviriy san’atda turli millatlar, ularning kiyinish odatlari, hunarmandchiligi va boshqa turmush elementlari tasvirlangan. Bu ma’lumotlar etnografik tadqiqotlarda muhim rol o‘ynaydi. L.D. Rozenberg asarlarida mahalliy aholining ipak, baxmal va adras matolaridan tikilgan kiyimlari chizilgan, erkaklarning do‘ppisi va ayollarning milliy liboslari aks ettirilgan. Bu asarlar orqali Samarqand xalqining kiyinish madaniyatidagi xususiyatlarni tushunish mumkin. Rassom matoning turi, rangi va naqshini ham ko‘rsatadi; bu jihat oq-qora fotosuratlarda yetarli ko‘rinmasligi mumkin.

N. Karazin, V. Vereshchagin va P.P. Benkovning Samarqand bozoridagi turli millat vakillarini tasvirlovchi asarlari orqali etnik guruhlarning kiyinish madaniyatini o‘rganish mumkin [4]. Bozor sahnasi bu yerda alohida ahamiyatga ega. U shaharning turli xalqlari bir joyda uchrashadigan iqtisodiy va ijtimoiy markaz bo‘lgani uchun etnik tarkibni kuzatishning qulay oynasidir.

3. Ijtimoiy hayotni o‘rganishdagi ahamiyati. Tasviriy san’at asarlari orqali shahar aholisining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, faoliyati va kundalik hayot manzaralarini kuzatish mumkin. P.P. Benkov o‘z asarlarida bozor sahnalari, qishloq hayoti va milliy bayramlarni aks ettirgan; uning asarlari orqali o‘sha davrdagi mahalliy kiyim-kechak, ijtimoiy munosabatlar va an’analarni o‘rganish mumkin. Benkovning oilaviy bayramlar yoki mehnat jarayonlarini aks ettiruvchi ishlari ijtimoiy hayotning turli jihatlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

A.N. Volkov va N. Karazinning asarlarida Samarqanddagi to‘y marosimlari va xalq o‘yinlari aks ettirilgan. Ularda xalq an’analari va marosimlarning tafsilotlari, uy-joylarning tuzilishi va ichki bezaklari ko‘rsatilgan, bu esa aholi turmush tarzi haqida batafsil ma’lumot beradi. Marosim va uy ichki makoni kabi

mavzular yozma manbalarda kamdan-kam batafsil tasvirlanadi; tasviriy san’at bu bo‘shliqni to‘ldirishi mumkin. Shu bilan birga, bunday sahnalarda rassom ko‘rgan va tanlab olgan lavhalar aks etishini unutmaslik kerak.

4. Madaniy xilma-xillik va integratsiyani o‘rganishdagi ahamiyati. Tasviriy san’at asarlari jamiyatning madaniy diversifikatsiyasini (o‘zgarishi, xilma-xil taraqqiyotini) aks ettiruvchi va uni tahlil qilish imkonini beruvchi muhim manbadir. XIX asr oxiri va XX asr birinchi yarmida Samarqand hududi ko‘plab madaniyatlar chorrahasida joylashgan [8], bu holat tasviriy san’at asarlarida yaqqol namoyon bo‘lgan. Rassomlar yaratgan asarlar shahar hayotining turli jihatlarini, etnik guruhlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni va madaniy o‘zgarishlarni tasvirlash uchun xizmat qilgan. Masalan, V.V. Vereshchaginning Samarqandda yaratilgan asarlari shahar bozorlarida uchraydigan turli millat vakillarini o‘ziga xos tafsilotlar bilan tasvirlaydi [4].

Samarqanddagi tarixiy obidalar turli xalqlar qurilish uslublarining ta’sirini o‘zida mujassam etgan. Bu me’moriy obyektlar tasviriy san’atda ham o‘z aksini topgan: Shohi Zinda majmuasi va Bibixonim masjidi me’morchiligidagi arab, fors va mahalliy uslublarning uyg‘unligi rassomlar tomonidan alohida qayd etilgan. Ushbu asarlar orqali shahar arxitekturasidagi madaniy integratsiya jarayonlarini o‘rganish mumkin. Demak, tasviriy san’at nafaqat “nima qurilgan” degan savolga, balki “turli madaniy an’analar bir obyektda qanday uyg‘unlashgan” degan savolga ham javob izlashga yordam beradi.

5. Tahlil usullarining amaliy qo‘llanishi. Yuqoridagi usullarning har biri tasviriy san’at asaridan turli turdagi ma’lumot olish imkonini beradi (2-jadval).

Usul	Nimani aniqlaydi	Manbadagi misol
Kompozitsion tahlil	Elementlarning joylashuvi va muvofiqligi orqali rassom aks ettirmoqchi bo‘lgan tarixiy voqea yoki holat	Marosim yoki bozor sahnasi ishtirokchilarining joylashuvi (masalan, Volkovning “To‘y” asari)
Ikonografik	Ramz va belgilar ortidagi tarixiy	Masjid va minoralar tasviri,

tahlil	va madaniy ma’no	ularning tarixiy ahamiyati
Me’moriy obidalarning o‘zgarishini o‘rganish	Binoning vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi yoki qayta tiklanishi	Registonning Vereshchagin, Bure va Benkov asarlaridagi tasvirlari

2-jadval. Tahlil usullari va ularning qo‘llanish yo‘nalishi

V.V.Vereshchaginning asarlari Samarqandning me’moriy yodgorliklarini realistik uslubda tasvirlashga intilgan; bu tarixchilar uchun me’moriy obyektlarning o‘sha davrdagi holatini tushunishda muhim. P.P.Benkovning asarlari orqali esa Samarqandda yashagan aholining turmush tarzi va milliy liboslari haqida ma’lumot olish mumkin. Demak, turli rassomlar turli savollarga javob beradi: birinchi guruh asarlari ayniqsa me’moriy tarix uchun, ikkinchisi etnografiya va ijtimoiy tarix uchun foydali. Shu sababli manba tanlashda tadqiqot maqsadiga mos muallifni ajratish muhim.

6. Manbaning cheklovlari va ularni bartaraf etish. Har qanday tarixiy manba kabi, tasviriy san’at asarlaridan foydalanishda ham kamchiliklar mavjud. Birinchidan, rassomning subyektiv qarashi yoki asarning idealizatsiyasi real voqelikni to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Ikkinchidan, tasviriy san’atdagi tafsilotlarning tarixiy aniqligini arxiv materiallari bilan solishtirish zarur.

Bu cheklovlar tasviriy san’atni manba sifatida rad etishga emas, uni tanqidiy qo‘llashga asos bo‘ladi. Buning uchun tasvirdagi obyektni arxiv hujjatlari va shahar xaritalari [7], Samarqandning ijtimoiy-iqtisodiy tarixiga oid tadqiqotlar [6, 11] bilan solishtirish, shuningdek rassomning ijodiy maqsadini va asar yaratilgan sharoitni aniqlash kerak. Idealizatsiyani aniqlashning samarali yo‘li bir obyektning bir necha rassom tomonidan yaratilgan tasvirlarini yonma-yon qo‘yish: umumiy jihatlar ishonchli, faqat bir rassomga xos jihatlar esa rassom talqini sifatida baholanadi.

7. Tasviriy san’atning boshqa manbalar tizimidagi o‘rni. Muzey fondida tasviriy san’at asarlari bilan bir qatorda foto va fotonegativ, otkritka kolleksiyalari ham saqlanadi. Ularning o‘zaro nisbati 3-jadvalda umumlashtirildi.

Manba turi	Tasvir qanday yaratiladi	Kuchli tomoni	Cheklovi
Tasviriy san’at	Rassom talqini va kompozitsiyasi orqali	Rang, naqsh, landshaft, marosim va ichki makon tafsilotlari yaxlit manzarada	Subyektivlik va idealizatsiya
Foto va fotonegativ	Kamera orqali lahzadagi holat	Holatning bevosita qaydi	Kadr tanlash; tasvirning o‘zi izohlanmaydi
Otkritka	Bosma nashr, ko‘pincha fotografga tayanadi	Keng tarqalgan tasvir, nashriyot va nashr joyi haqida ma’lumot	Nashriyot tanlovi
Yozma va arxiv hujjati	Matn va hisob orqali	Sana, raqam, rasmiy fakt, xarita	Vizual tafsilot kam

3-jadval. Tasviriy san’at va boshqa manbalarning qiyosiy tavsifi (muallif tahlili)

Jadvaldan ko‘rinadiki, har bir manba o‘z kuchli va zaif tomoniga ega, ular bir-birining kamchiligini to‘ldiradi. Tasviriy san’at rang va yaxlit manzarani, fotosurat lahzadagi aniq holatni, otkritka ommaviy tarqalgan tasvirni, arxiv hujjati esa sana va raqamni beradi. Bir yodgorlik yoki voqea shu to‘rt turdagi manba bilan solishtirilsa, xulosaning ishonchliligi sezilarli oshadi. Ayni paytda tasviriy san’at tadqiqotlarda hali yetarli o‘rganilmagani sababli, bu manba guruhi boshqalariga nisbatan kamroq tahlil qilingan bo‘lishi mumkin, bu esa uni istiqbolli yo‘nalish ekanligini anglatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tasviriy san’at asarlari Samarqandning XIX asr oxiri – XX asr birinchi yarmi tarixini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Samarqand tarixi bo‘yicha tadqiqotlarda ularning ahamiyati hanuz yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Tasviriy san’at Samarqandning madaniy xilma-xilligi, etnik aloqalari va ijtimoiy jarayonlarini hujjatlashtirishda muhim rol o‘ynagan. San’at asarlari tarixiy obidalar, kundalik hayot va shahar me’moriy uyg‘unligining vizual hujjati sifatida xizmat qiladi.

2. Samarqand hayotiga oid tasviriy san’at asarlari turli xalqlar madaniyatlarining birlashuvi va o‘zaro ta’sirini namoyon etadi. Rassomlar asarlari orqali turli millatlarning kiyimlari, me’moriy obidalari va ijtimoiy hayotini o‘rganish mumkin.

3. Samarqandning me’moriy yodgorliklari va tabiat manzaralari nafaqat madaniy meros, balki ijtimoiy va diniy hayotning rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda ham muhim rol o‘ynagan. Tasviriy san’at ushbu obyektlarning tarixiy holatini saqlab qolish va tiklash uchun asosiy manbalardan biridir.

4. Kompozitsion va ikonografik tahlil hamda me’moriy obidalarning o‘zgarishini o‘rganish usullari asardan tarixiy ma’lumotni tizimli ajratib olish imkonini beradi.

5. Rassomning subyektiv qarashi va idealizatsiya xavfi tufayli tasviriy san’at arxiv hujjatlari va boshqa vizual manbalar bilan birgalikda, tanqidiy tarzda qo‘llanilishi lozim.

Bu manbalar zamonaviy tarixshunoslik, muzeyshunoslik, manbashunoslik va madaniyatshunoslik tadqiqotlarida yangi yo‘nalishlarni belgilashga yordam beradi. Kelgusida muzey fondidagi 5645 ta asarni mavzuviy tasniflash, raqamli katalogga kiritish va foto, fotonegativ hamda otkritka kolleksiyalari bilan bog‘lab o‘rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бартолд В.В. История культурной жизни Средней Азии. – Москва: Наука, 1927.

2. Бенков П.П. Картины и гравюры Самарканда. – Москва: Искусство, 1910.

3. Бенков П.П. Творчество в Самарканде. – Москва: Искусство, 1915.

4. Верещагин В.В. Регионы и их архитектура. – Москва: Искусство, 1898.

5. Бахшиев А. Тасвирий санъат ва тарихшунослик. – Тошкент: Академия, 2008.

6. Назаров Р.Х. Социально-экономическое развитие Самарканда в XIX – начале XX вв. – Ташкент: Узбекистан, 1980.

7. Самаркандский музей-заповедник. Каталог произведений изобразительного искусства XIX–XX вв. – Самарканд, 2006.

8. ЮНЕСКО. Самарканд: перекресток культур. – Париж: ЮНЕСКО Пресс, 1994.

9. Рерих Н.К. Самаркандские пейзажи. – Москва: Искусство, 1930.

10. “Samarqand” davlat muzey-qo‘riqxonasining 2024-yilda amalga oshirilgan ishlar hisoboti. – Samarqand, 2025.

11. Назаров Р.Х. Самарканд в историческом контексте. – Ташкент: Узбекистан, 1985.

12. Ҳусанов Р. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихи. – Тошкент: Фан, 1995.